

53. Щукин М.Б. Готский путь (Готы, Рим и черняховская культура). – СПб., 2005. – 382 с.

54. Юрочкин В.Ю. Боспор и православное начало у готов // Боспорский феномен: Греческая культура на периферии Античного мира. Материалы Международной научной конференции. Декабрь 1999. – СПб., 1999. – С. 326-332.

55. Vazgu Eugen. Manastriile rupestre din bazinul fluviului Nistru – artere de raspindire a crestinismului // Sud-Est. 1997.4.30 Revista apare din anul 1990 / Red.-sef: Valentina Tazlauanu. – Chisinau, 1997. – P. 10-19.

56. Gibson Shimon. 2005. The Cave of John the Baptist: The First Archaeological Evidence of the Historical Reality of the Gospel Story (Paperback). ISBN-10: 0385503482; ISBN-13: 978-0385503488. – London, 2005. – 416 p.

57. Kirkor A. Zabitki Balwochwalcze w Galicyi // Klosy. – Warszawa, 1879. – 370 s.

58. Wagilewicz I. Berda w Uryczu // Lwow. – 1843. – №. VI. – S. 3-17.

Шевченко Ю.Ю. Християнські храми Півдня Східної Європи в епоху Великого переселення народів

В схилах над Дніпром, Дністром та Доном маємо християнські печерні храми (Дністер: Маліївці, Сатанів, Страдча, Загнітки, Стінка, Підкаминь; Дон: Шатрище, Костомарово, Білогір'я, Великі Диви, Холки; Дніпро: Звіринецькі, Китаївські та печери в Гнилець-Церковщині у Києві; Городок-над-Подолом в Чернігові). Їх престоли ставилися впритул до внутрішньої східної стіни храму, отже вони поставлені до 692 року. Церковне служіння проводилося перед такими престолами. Вселенський V/VІ (Трульський) собор Церкви (692 г.) затвердив правило проведення церковного служіння навколо престолу на свято Благовіщення. З метою виконання цього правила престоли стали ставити по центру алтарного простору. Ще більш древніми є престоли у печерних храмах Криму. Як правило, це комплекс: поєднання храмового престолу з жертвовником, як в «печері Апокаліпсиса» на острові Патмос. Престол в печері Патмоса (III ст.н.е.) є повною аналогією до престолу з храмової печери Чілтер-Коба (Гратова печера) в Криму. Такий престол мав існувати тільки до установаження ранньовізантійських престолів Іерусаліму при августі Олені та імператорі Костянтині (326-337 г.). Можливо, печерний храм в Чілтер-Кобі (Крим) був улаштований після готських походів на Каппадокію (264/65 г.). З Каппадокії готи переселили військовополонених, серед яких були і християни.

Shevchenko Yu. Yu. The era of the Great Migration: problem of Christian cave churches

In the slopes of the Dniester, Dnieper and Don are Christian cave temples (Nistru: Maleevtsy, Satan, Stradch, Zagnitko, WT, Pidkamin; Don: Shatrische, Kostomarov, Belogorie, Big Diva, Withers; Dniro: Zvirynetsky, Kitaevskaya and caves in Hnilec - Tserkovschine in Kiev; Campus-over-Podil in Chernigov). Their thrones built up against the inner east wall of the temple, and they put up to 692 years. The church service was held before such throne. Planar V / VI (Quinisext) Cathedral Church (692 g.) introduced the rule of the church service around the throne at the feast of the Annunciation. To fulfill this rule, the thrones were built in the center of the altar. Even more ancient are the thrones in the cave temples of the Crimea. This complex: a compound of the temple throne and the altar, as in "the cave of the Apocalypse on the island of Patmos. See cave Patmos (III century AD) is completely analogous to the throne in the temple cave Chilter-Koba (Lattice cave) in the Crimea. This throne could only exist before the installation of early Byzantine thrones Ieusalima in August, Elena and the emperor Constantine (326-337 gg.). Perhaps the cave temple in Chilter-Kobe (Crimea) was arranged after the Gothic trips to Cappadocia (264/65 g.). From Cappadocia Goths led captives, among whom were Christians.

ТОПОНІМІЯ ГЛУХІВЩИНИ У СВІТЛІ АРАБСЬКИХ СТУДІЙ

До вже запропонованих етимологій топооснови Глух-/GoVuch - розглянуто можливість включення її до арабського фракталу назв. Імовірним періоджерелом тут виступає форма ар. (ta) haluf 'союзни' від дієслова hallafa 'приводити до присяги'. В межах району перелічено інші можливі назви від топооснов арабської належності.

Цього року вийшов друком етимологічний словник-посібник тих топонімів України, розуміння внутрішньої форми яких втрачене за віки в етнічній пам'яті українців [Тищенко 2010]. У статтях словника узагальнено наслідки топонімічних студій кількох поколінь лінгвістів: залучено як давно апробований класичний матеріал, так і новіші дослідження 2001-2009 рр. У першій частині словника подано етимологічний довідник з 12 розділів, де зведено етимології понад 15 тис. місцевих назв України фактично від 2331 іншомовних топооснов. Друга частина книги містить алфавітно-гніздовий покажчик розглянутих у словнику топонімів: переважно це назви поселень (ойконіми), але представлені також і дотичні до них назви деяких річок і гір України.

Завдяки об'єднанню даних про вже вивчені пласти назв топонімічна система України постала як історично зумовлене ціле. Корпус статей словника містить опорну для цього цілого сітку етимологій, придатних для дальшого уточнення і вдосконалення. Розглянуті дані уможливили точнішу, ніж дотепер, кількісну оцінку етномовного складу топонімії України. У ній основний україномовний масив назв (історичне продовження питомих слов'янських основ) складає понад дві третини. З основами ще однієї третини топонімів України виявляють історичні зв'язки 12 етномовних топонімічних масивів: алтайський (тюркський і монгольський) – 452 топооснови, арабський – 337, античний – 287, російський – 266, іранський – 243, германський 220, кельтський 120, литовський і польський 102, балканський 91, варязький 75, мадярський 70, кавказький 68 основ. Разом 2331 топооснова. Інакше кажучи, серед іншомовних топооснов алтайські складають 20 %, арабські близько 15 %, античні 12%, російські 11 %, іранські 10 %, германські 9 %, кельтські 6 %, литовські й польські 4 %, балканські 4%, варязькі, мадярські й кавказькі по 3 %.

За кількістю топонімів від цих основ рангова послідовність етномов дещо інша: від алтайських основ можна пояснити 2747 (2424) топонімів, від арабських 2640 (1990), від іранських 2198 (1905), від назв античного світу 1985 (1741), від германських 1446 (1210), від російських 1220 (654), від кельтських 999 (693), від варязьких 789 (679), від кавказьких 518 (436), від мадярських 439 (396), від балканських 307

(267), від литовських і польських 236 (211). Разом 15 524 топоніми (у т.ч. для 12 606 у словнику вказано адміністративну область розміщення) [статистика Б. Рудого]. У відсотках до цілої топонімії України це можна оцінити так: назв від алтайських основ близько 6 %, від арабських, іранських та античних по 5%, від германських і російських по 4 %, від кельтських 3 %, від варязьких, кавказьких, мадярських і балканських по 1,5 %, від литовських і польських 1 %.

Сума – 39 %, але розділи частково перекриваються за рахунок топонімів, що мають по кілька конкурентних пояснень: це видно з того, що у 3640 статтях покажчика дано 5105 посилань на сторінки. Звідси випливає, що реальна частка іншомовних назв у топонімії України – справді близько 1/3. Те, що кожна третя географічна назва України утворена від іншомовної основи, не мусить дивувати, адже ми успадкували терени уздовж «найвідвідуваніших» земель за часів усіх переселень народів, коли не сказати прямо – «при битій дорозі» з Азії до Європи.

За тематикою ця іншомовна третина топонімів України включає характеристики суспільства (соціоніми: *Кадіївка, Смідин, Басаличівка*), назви інших країн (хороніми: *Кримка, Спарта, Мисюрівка, Свірж, Полтава*), їхніх селищ (ойконіми: *Кордубанове, Русава, Осколонівка*), водойм (гідроніми: *Ятрань, Дунаєць, Рудка*), гір (ороніми: *Камула, Товтри, Горгани*), назви народів (етноніми: *Литвиновичі, Гречана, Македони*), племен (геноніми: *Курчиця, Кинахівці, Бритаї*), імена окремих людей (антропоніми: *Титусівка, Шкіндірівка, Гайсин*) та імена божеств (теоніми: *Марс, Рафайлове, Штерівка*).

Саме врахування різновекторного мовного матеріалу, зумовленого реальними історичними контактами з відповідними народами-носіями мов, чимраз повніше обґрунтовує тезу про формування значної частини назв сучасної топонімії Сіверщини під час подій VIII ст. – в період експансії халіфату.

Судячи з назв від імені халіфа Гішама (724-743) та щоразу просторово близькими до них назвами від ім'я його столиці Русафи (Гішин ~ Русовичі Вл, Гайшин ~ Росава Кв3, Гайсин ~ Русава Вн3, пот. Гісемів Звір Зк ~ с. Русів ІФ), перша хвиля джигаду сягнула Наддніпрянщини у VIII ст. – тоді ж, коли й земель Піренейського півострова. Тільки тоді могли з'явитися аналогічні пари назв також і в Німеччині: Gischau ~ Russau і Gischow 2 ~ Russow (неподалік від с. Müsselmow).

На активні зв'язки з халіфатом вказують, зокрема, основи від назви ісп. Córdoba, Кордова, столиця Кордовського халіфату – КОРДУБАНове Пл, КУРДИБАНівка Тр, прізви. Кордуба, нп нім. CORDOBANG D, пол. Wólka-KURDYBANowska і дуже показові KurdWANÓw P12. У звичайному для порубіжної зі степом Сіверщини тюркомовному

середовищі (пор. назви Шалимівщина, Алтинівка, Сорокові Бальчики) після типового звукового переходу $b > m$ (Курмани < ар. qurban, Салим- < salib) основа Кордуб- дала закономірні форми Курдюмове (Путивль) і Курдюмівка (Шостка).

У VIII ст. араби в нас переслідували утікачів-габрів. А далі був час Гаруна аль-Рашида (786-809) з Горинню, Погориною, двома Горинь-градами, Рашт-івкою, Рашт-івцями, Решет-илівкою (деталі [Тищенко 2010, 172, 174]). Степовики ставали мусульманами й пізніше – як-от могутні степові сусіди Києва печеніги, що прийняли іслам рівно тисячу років тому – усього через 22 роки по хрещенню киян. На карті України ознаки ісламу звичні настільки, що не усвідомлюються як такі: Бахмач Чг, Бахмут+ (Артемівськ) Дц, -івка Лг, Бахметівка Хк, Бахматівці Хм (але ж поруч Моломолиці!), Башмачка Дп. Назви Бахмут відомі від Молдови до Башкортостану, у степовій Росії є десятки назв Бахметьєво, Бахметьєвка – які кафедральна наука з ісламом пов'язувати не квапиться [Поспелов, 44: стаття Артемовск]. А як далеко на захід вони поширені?

У Польщі вони є під Бялистоком: Bachmatówka {близько Białousy!, Boratyńszczyzna}, далі – Bachmackie Kolonie {^Sadowo, Dryga!}, – тобто за топоконтекстами це частина габрського пласту. Виходить, ще 1974 р. карта Німеччини (NB) намагалася повідати автору свою частку знань, мабуть, про ці ж події у вигляді несподіваних для Німеччини назв селищ Müsselmow, Cordobang, Kummerau, Ulla, Alach – і Allah під Мюнхеном.

Доступні тоді книги з етимології топонімів Німеччини відповіді не містили (Eichler; Eichler, Walther; Fischer). Щоб збагнути, звідки цей дзвін, треба було працювати ще 34 роки. За певних обставин «перешкодою стає не те, чого ми не знаємо, а те, що знаємо» (К. Бернар). Де таке чувано, щоб іслам – і в історії Німеччини? Такого не було! Після студій топонімії уже очевидно, що було [Тищенко 2008]. Ідеться, мабуть, про окремі загопи джигаду на землях, до IX ст. формально залежних від аварів.

У першому наближенні концепція арабів на півночі окреслена у двох публікаціях [Тищенко 2008; 2009]. За певних коректив знайдене досі вже становить цінність. Назви українських сіл донесли до нас бойовий поклик арабів-суннітів «Фатхаллах!»: Паталахівка Лг (от що означає і укр. *на поталу*), Подольох Хк, р. Пашалá Км; Водолага Хк2, -и См, -івка Пл, -зьке Хк, Дп. А заклик шіїтів «Фатхалі!» звучав навіть частіше: Пахалівка Лг, Поталівка Кв, Баталій Чг, Бодолів Зк, десятки Подів, Подолів і... Поділля. Метод топонімічного контексту розкрив зв'язки з сусідніми селищами арабського фраталу основ *ктл-* 'бій', *гль-* 'перемога', *мисл-/ мишл-* < муслім 'мусульманин'.

Далі при упорядкуванні назв, виразно

пов'язаних з арабськими основами (*баракат, табр, Коукаб, саліб, карб* тощо) стали помітні пароніми, відмінні приголосними **б/в**, що вказувало на тривале вживання цих назв від запозичених основ, та ще й у етнічно строкатому середовищі: Барахти Кв ~ Варакути Пл, Ворохта ІФ, Барабой Од ~ Воропай См, р. Кабарда Км ~ Ковердина Балка Пл, Кукоби Пл ~ Куковичі Чг, р. Салба=Салва Зк, також Паталахівка Пл ~ Водолагівка Пл, Водолага Хк2, Корбині Івани Хк ~ Карвинівка Жт...

От власне про Іванів на карті слов'янських земель тепер і піде мова. Ці загадкові Івани були панами (ПанІВАНівка Пл), мали чимало прибічників серед слов'ян (ІВАНківці 17 сіл, ІВАНівці 8 сіл, ІВАНці Пл, ЗаІВАНове Вл, ZaJAczki, -owo, -ów Pl23, ZaJEjce Cz9), подекуди люди їх зустрічали приязно (РадІВОНівка См2, Пл, Зп2, РадВАНи, РадВАНці Льв, RadWAN- Pl16, RadVAN- Cz11, RadZIONków Pl, ЛюбоІВАНівка Мк, MiloVANice Cz, МилуВАНня ІФ, JAnisławice 2 Pl, JAnoslavice Cz), а дехто і зневажав (Ivañ Cz2, МилоВАНь ІФ). Їм мусили давати *ярижку* 'податок зерном' (ІВАНО-ЯРИЗівка Дп; може і від яри 'дружба?'). Мали Івани час *жалоби* (КОРБині/КАРБині ІВАНи Хк), свої *лазні* (Janské Lázně, Jánské Koupele) іноді ходили у *мандри* (ІВАНПУТЬ Чг, пор. у цьому ж регіоні Путивськ Чг і Путивль См).

Жили Івани в окремих селах (ІВАНгород Зп, Кг, Чк, Чг, ІВАНград Дц, ІВАНове Селище Пл, СелІВАНове Кг, Жт2, ІВАНО-ЗАХАРівка Мк < ос са-хар 'місто', ІВАНопіль Вн, СелІВАНівка Од, ЯНпіль См, ЯМпіль 9 назв; пор. Jangrot Pl, Janova Ves Cz2, Jahnsdorf D). – Через схожість основ Іон-/Івон- та В'юн-/Юн- «Івани» можуть здаватися і греками (пор. перс., ар., тюрк. *Юнан* Греція). Але на греків не схожа історична активність «Іванів» (в Україні 377 селищ від такої основи, у Польщі – 245, в Чехії – 64, у Німеччині – 23)! Звідки ж тоді ця топооснова Іван-/Івон-/Іон-? (Не власне ім.'я людини Іван, а оте «щось», пристосоване під нього у топонімії.) Шукаймо ключ у принципі народної етимології «до найближчого зрозумілого»...

Відомо, що з 6 типів своїх імен араби «на людях» вживають якраз насаб: Могаммад ІБН Алі ІБН Гусейн ІБН Мурад. По Європі, де були араби, трапляються і назви з Iban-: Ibañez E3; Ibana, Ibăneasa, Ibanești R5; Ibanitz D. Що більше, в берберському середовищі Ібн стало звучати Бан-/ Бен- (пор. Ban Ghazi м. Бенгазі, Лівія; Ben Ahmed у Марокко, Ban Ahmad у Ємені < Ibn Ghazi, Ibn Ahmad), а серед тюрків Ібн набуло якраз ближчої до нас форми Ван-, пор. Van Gazi Узб. < Ibn Ghazi. Топооснова Іван- цілком може відображати сприйняття слов'янами цього повторюваного ібн 'син' – саме з відповідністю приголосного -в- на місці -б-, як і в інших основах, засвоєних з арабської (Барабай-/Воропай-, Барахти-/Ворохта тощо). Існують і ІВНиця Жт, ІВНo Pl3.

Тоді ІВАНОМИСЛЬ Вл, МИСЛИНі, -а Вл, Радо-

МИСЛівка Хк та ІВАНО-СЛИНЬківка Хк мабуть містять залишки слова *муслім* 'мусульманин', а ІВАНО-ШИЙЧине Хк вказує на шейхів або на шіитів. Можливо, ці села мали повніші імена, як дотепер у Єгипті, Ємені, Іраку (Ibn Abbas, Ibn Hakim, Ibn Mansur), але для слов'ян явно вистачало першого складника назви. Виявляється, була потім з Іванами війна: пор. Ямбург Дп, РФ Ленінгр., Иван Бор РФ, Волгогр.; Sanobor Словен. < сан 'змій', > Самбір Льв2, См2; Mysliboř- Cz2, MYŚLIbóg- Pl 9 назв (одна з них MYŚLIbóg = нім. Soldin 'Саладин'?!), пор. СОЛОТИНе Жт, СОЛОТВИН См, ЗОЛОТИНка Чг, ІВАНе-ЗОЛОТе Тр). По тій війні Івани зникли (ІВАНе-Пусте Тр, ПустоІВАНне Рв; може і від Fustāt); але спогад про них певний час тривав (ПередІВАНня ІФ, ІВАНівщина Жт, JAnowszczyzna Pl). Цей збережений картою епізод історії вивчено у додатку до книги [Тищенко 2010, 172].

Загальні висновки з маврської теми досліджень можна викласти так:

1. Топоніми на карті України об'єктивно свідчать про те, що наші предки прекрасно знали імена халіфів і емірів (*Омар, Усман, Гішам, Аглабіді, Мамун*). Отже, це було для них життєво важливим – пор. в Україні нп Кумарі, Єсмань, Гішин, Глоби, Голоби, р. Мамона.

2. Топонімія зберегла, і не лише в Україні, систематичну просторову близькість топооснов Бармак- і Горин-: р. Горинь, Гориньград 2 Рв ~ Бармаки; Гориця Чг ~ Боромики; Бурімка Чг (Буромки) ~ Ряшки, Галиця; пор. Вагмакі Єгип. ~ Qaṣr Qārūn; Бурмакино РФ Кіровс. ~ Горюи, Бурмакино РФ Кіровс. ~ Решетники < Рашид; Бурмакі ~ Галоўчыцы Ву Брест. < халіф та ін. (пор. також *горюни* на Сумщині). Це імена реальних історичних осіб, *Гаруна аль Рашида* і його всевладних візирів, перського клану *Бармакидів*, які правили арабським світом 17 блискучих років. Так виглядає топонімічний знімок фольклорного Змія «Гарунича» (VIII ст.).

3. Не тільки *Аглабідів* згадують наші топоніми, але й столицю їхнього емірату в Африці *Кайраван* (тепер це Туніс), міста *Семіф* і *Сусси*: у нас це Глоби, Ситихів, Сущани, Караван (пор. Kaḡawanken 'частина Альп' у Австрії), прізвища Глоба, Караванський, Сущик. Отже, змій Схід прийшов до нас колись через Моравію з заходу: це й були Аглабіді, і могло це бути лише у IX ст., адже потім історія про них забула.

4. Топоніми свідчать: у Наддніпрянщині були поширені тоді типові арабські види землекористування – *мульк, вакф, катіа, хима, савафі* (пор. с. Мульчиці Рв, Бакша См, Од, Катюха Жт, Химчин ІФ, Химрич Жт, також Химки РФ, Совпа Рв, Сопіт Льв, Сопич, Собич, Собичеве См).

5. Топоніми незворушно оповідають, як наші села колись платили арабам типові арабські види

податків: *бадж, джиз'ю, закат, ушр, харадж* (пор. с. БАЧівськ, БОЧечеки См, Чижі Пл, Чижове, Чижикове См, ЗАКОТне Лг, Закітне Дц, Загатинці Рв, Загатка Лв, Чг, р. Кучур у с. Васловівці Чв, очевидно, численні Кучерівки, Гаражівка Хк, Гереженівка Чк, Хоружівки?).

6. Раз були податки, не дивують шаріатські суди й судді (*кадії, кади-лики*: Кадійка, Кадійці), як і згадки джерел мусульманського права (*хадиси, іджма, кияс*: Ходоси Рв, Ходосівка Кв, Іжевка Дц, Кияшки Пл).

7. Топоніми зберегли докази історичної присутності від Дністра до Волги арабських богословів (*мечеті, завіят, мулли*: Мечетка Лг, Мечта Кв, Ропотуха Кг, Шумили, Шумське, Чумакове См, Завій ІФ, Завої Лв, Моломолинці Хм), знавців й читців Корану (*каламі, кари*: Коломийці, Коломийцева Долина См, Карижин Хм, Карильське Чг), послідовників різних течій ісламу (*шиїти, ісмаїліти*: Шийки, Ізмаїл).

8. Як усюди в халіфаті, правовірні могли тут у VIII-XII ст. ходити в гадж, зупиняючись по дорозі в каравансараях – *манзилах, рибатах, текіс* (Манжелія Пл, Риботин Чг, Риботень См, Текуча Кг, Тячів Зк).

9. З топонімів видно й наші місцеві особливості змійової держави. Ось перша новина: знані з історії бояри (стара форма слова – *боляре*) не лише є на карті, але й виявляють зв'язок свого ім'я з *Палермо* на *Сицилії* (ар. *Балерм, Секеллія*), званого греками *Панормос*, а фінікійцями – *Ма-ханата*. От вам і Болярка Жт, і Понорниця Чг, і Мохнате Лв, і Соколине См, і Пасицели Од: зв'язки тривали тисячоліття.

10. До кінця книги так і залишилися загадкою обставини появи у нас зброярів з держави Каролінгів – їх викрадали чи зваблювали золотом? Але на цей епізод історії впевнено вказують десятки географічних назв: Харалуги, Франкополі, Дерманки, Генрихівки.

11. Ознайомившись уже тільки з цими 40 статтями словника, читач розпрощається зі старими поглядами на нашу історію. Адже в сучасній топонімії степової України і навколо неї масово документовані у назвах ознаки типового устрою халіфату і його реального функціонування тут у Середні віки. У Наддніпрянщині халіфат і його спадкоємці-емірати щедро роздавали землю своїм прибічникам, почували себе упевнено і добре.

На підставі доповідної записки автора про проведену роботу ректор КНУТШ у лютому 2010 р. підтримав і затвердив до дальшого колективного опрацювання новий науково-дослідний проект «Експансія халіфату до Центральної Європи і прилеглих земель».

12. Топоніми незворушно засвідчують: за іменами пізніших степових шляхів України – Шпаків, Муравський, Ромоданівський, Кучманський (за

Литви – Кусманський [див. Клепатский, 124, 468]), Коржів – теж стоять непрохані гості зі сходу. Назви шляхів можна пояснити як «Ратний», «Маврів» (або «Альморавідів»), «Рамазан ний», «Усманів», «Охоронний» (значить, він же «Залозний»). Українські села з назвами Ромоданівка, Ромодан Пл2, – це частина півсотні таких назв від Марокко до Афганістану і від Гани й Судану до Росії [Encarta] (раніше їх у нас було більше, пор. на карті де Боплана у 1650 р.: Romozyn Las Чк, Romatincze Хм). Та й самé українське слово «шлях» – це зовсім не германізм (буцімто від *schlagen* 'бити, мостити дорогу'): адже серед 12 значень німецького слова *Schlag* і близько немає значення *'дорога'!

А де ж бачено, щоб у мові-донорі слова не було, а щоб у іншій мові самі творили «похідне» слово без розуміння справи з дієслова чужої мови? І взагалі «биття шляху» тут ні до чого, бо й пізніше, «за козацької доби шляхи були не дорогою в сучасному розумінні, а напрямами руху, що пролягали через найрівніші ділянки степу, де найменше доводилося переїздити річок, крутих балок, байраків, місць із піщаним ґрунтом» [УКМЕ, 558]. Згодом, непомітно опинившись у XIX ст. в мережі звичних комунікацій, ці «напрямки руху» зникли без знаку і сліду «і навіть втратили свої назви» на місцевості. Натомість назви *шлях* мають аналогії на Сході і походять з арабського *салах* 'найпридатніший (напряма)', – пор. назви нп Al-Işlah в Іраку, Єгипті, Şalah під Меккою АС, в Судані, Ірані, Афганістані, Туреччині, Лівії.

13. Якась значна історична подія схована за десятком назв з однаковою основою «мислоторці», тобто мусульманоторці, у Польщі й Чехії: *Myślitorzy*, сюди ж білор. *Мыслабое*, укр. Самбір < *сан- 'змій' Лв2, См2, Самборівка Хк. Судячи з німецького синоніма найзахіднішого з польських Мисліборів – *Soldin* (Саладин?), та війна була якось пов'язана з Третім хрестовим походом (1189-1192). Але ж це події кінця XII ст.!

14. Разом з потоками маврів з Адріатики прибували в Україну і албанці. Це дає підставу повернутися до назви, під якою самі вони відомі у своїх сусідів – *арбереш*: «арабізовані»? Албанський мовний внесок у топонімії України помітний досі: *димер* зима (Димер, Димерка), *кодер* пагорб (Кодри), *пенде* гребля (пор. Пендюрівка у с. Клишки См), *шкіпетар* албанець (пор. і *скіпідар*), *шкурт* короткий, кремезний (пор. Шкурат) та ін.; топоніми *Тирана, Лябері, Кукес, Люшинє, Решен* (Тиранівка Хм, Лаврики Кв, Пл, Лаврове См, Кукезів Лв, Лушники См, Решнівка Тр, Хм2).

15. Фронтальний розгляд максимального числа назв від основи Глух-/ Глуш- вивів на її можливе пояснення також і в арабському історичному контексті. Ці назви, розсіяні на периферії районів арабського проникнення, могли означати приведені до присяги селища тубільців – від *галафа* а **حلف**

присягати, (та)галуф تحالف союзник: от на що можуть вказувати десятки збережених назв від давнішої форми основи Голух- з голосною (Gołuch-/Голуш-), пор. ур. Голушівці [Архів Коша, 88], б. Голушкина [СГУ, 127], с. Голошина ІФ, Голухино РФ Перм., Калуз.; Gołuch-/ Gołusz- 9 назв Pl, Hołuš- 4 назви Cz; значить, звідси ж і Галушки См, Галушкине Хк, Галушинці Тр, Галушина Гребля Пл (відсутність переходу а > о – ознака тюркського мовного середовища побутування назв). Тоді Głuchów 12 назв Pl, Hluchov Cz, Glauchau D, Глухів 5 назв в Україні – це народні пристосування давніших форм з голосною. (Głuchołazy виявилось селом біля перевалу до Польщі на маврському шляху від витоків Морави.) Без слов'янських звукових змін назва Halluf двічі згадана в Данії, де араби теж бували (с. Ommel на о. Фюн), і є звичайною в Судані, Ефіопії та країнах Магрибу (десятки назв Halluf).

На користь належності топооснови Глух-/Голуш- до арабського пласту назв у конкретному випадку Глухова См можуть вказувати назви навколишніх населених пунктів і мікротопонімія: р. Єсмань (халіф 'Усман?), РадИВОНівка (так на карті; у побуті вже «підправлене» Родіонівка), Іонине (у старшого покоління «ІВОНине»), Сорокові Бальчики (шарк, схід), Кучерівка ('ушр, податок), Яструбщина (Яґріб 'Медина'), Пустогород (Фустат, арабський табір у Єгипті), Смикарівка (на інших картах Смокарівка [див. Encarta], збережене у пол. smok 'змій'), Землянка (зіммі, залежні від мусульман християни), Сопич (савафі), Фотовиж (Фатима?), Муравейня (Морава).

Аби заспокоїти читача, якщо він звик до однозначних і остаточних пояснень, варто додати, що назва румунського міста Галаца має біля 20 етимологій, з яких лише одна кельтська. В разі відсутності реальних писемних документів про обставини появи топоніма конкурентні етимологічні пояснення тої самої назви неминучі і є нормальним станом філологічної науки. Звичайно ці різні пояснення дають різні автори, але в разі швидкого накопичення нових фактів винятки можливі й тут.

Посилання

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ 1713-1776. – К., 1994.
2. АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.
3. Клепатский П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Том 1. Литовский период. – Одесса, 1912.
4. Поспелов Е.М. Географические названия мира. Топонимический словарь. – М., 2002.
5. СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
6. Тищенко К. Арабський пласт топонімії України. – К., 2008.
7. Тищенко К.М. Зороастрійський пласт топонімії Європи // Studia linguistica. Збірник наукових праць. – К.: КНУ, 2009. – С. 348–355.
8. Тищенко К.М. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – Тернопіль, 2010.

9. УКМЕ – Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.–Запоріжжя, 2002.

10. Encarta – Microsoft Encarta Interactive World Atlas 2000.

Тищенко К.Н.. Топонимия Глуховщины в свете арабских студий

В дополнение к уже предложенным этимологиям топоосновы Глух-/GoBuch- рассмотрена возможность включить ее в арабский фрактал названий. Вероятным первоисточником здесь выступает форма ар. (ta)haluf «союзник» от глагола hal l afa «приводит к присяге». В пределах района перечислены другие возможные названия от топооснов арабской принадлежности.

Tyschenko K.M. The toponymy of Hlukhiv district under the influence of Arabic studios

In addition to the existent etymologies of the place-name root Hlukh-/GoBuch-, we consider another possibility to include it to the Arabic place-name fractal. Its probable original source is a form ar. (ta)haluf “an ally” from the verb hal l afa “to force to take an oath”. Within the administrative district other names with possible Arab place-name roots are listed.

А.К. Бороздина

СВЕДЕНИЯ «ГЕРОДОТА ВОСТОКА» – АРАБСКОГО ИСТОРИКА И ГЕОГРАФА Х В. АБУ-Л ХАСАНА АЛИ ИБН АЛ-ХУСЕЙНА АЛ-МАСУДИ О ПЕЧЕНЕГАХ

В статье анализируются сведения арабского историка и географа Х в. Абу л-Хасана Али ибн ал-Хусейна ал-Масуди о печенегах и тюрках. Особый интерес представляют сообщения о географии перемещений и войнах печенегов.

Ал-Масуди, Абу л-Хасан Али ибн ал-Хусейн – выдающийся арабский энциклопедист родился в начале Х в., умер в 956 г. Он известен как автор двух не дошедших до наших дней крупных сочинений – «Ахбар аз-заман» («Хроника») в 30 томах и «Китаб ал-аусат» («Средняя книга»). До нас дошли две книги ал-Масуди – «Мурудж аз-захаб ва маадин ал-джавахир» («Промывальни золота и рудники самоцветов») и «Китаб ат-танбих ва-л-ишраф» («Книга предупреждения и пересмотра»¹). Первая из них представляет собой сокращенный вариант двух утраченных больших работ, и в свое время пользовалась огромной популярностью в исламском мире [1; 2; 3; 4; 5]. В своих работах ал-Масуди привел ценные историко-этнографические сведения о тюрках вообще и печенегах в частности.

Ал-Масуди был первым из арабских географов, показавшим подробное знание берегов Черного моря. Основным источником для ученого были не книжные традиции, а современные ему сведения, собранные им в беседах с торговцами и

1. В других переводах «Луга золота и рудники драгоценных камней» или «Золотые копи и россыпи самоцветов» [6; 7; 8] и «Книга наставления и пересмотра» или «Книга сообщений и знаний» [9].